

Olli Laiho

Lukemista aukioloajoista välittämättä - e-kirjat osana yleisten kirjastojen kokoelmia

Olli Laiho. Lukemista aukioloajoista välittämättä - e-kirjat osana yleisten kirjastojen kokoelmia[Volumes beyond the opening hours - e-books as part of public library collections]. Informaatiotutkimus 34(1-2), 2015.

In the new millennium, e-books have made their way to libraries. In Finland, they have been available in a few academic and special libraries since the 1990s, but their journey to public libraries has been slower. In many other western countries, such as Australia, Canada and United States, public library e-book collections have become more commonplace. This study offers a peek to these places by reviewing how e-books are acquired and made available to users in public libraries around the world. The study also examines how library staff and library users have received e-books. Finally, conclusions are drawn about the future prospects of e-books in public libraries. The research material consists of 26 key articles focusing on the role of e-books in public libraries. The articles were published within the period of 2001-2014 in international forums, both professional and scientific. The research material was analysed by means of qualitative review analysis combined with meta-synthesis. The results indicate that in the English-speaking world, around 90% of public libraries offer e-books by 2014, the average collection size being about 10 000 titles. The response to digital collections has been generally positive, if not as widespread as librarians have hoped. But headway is being made, and it looks like e-books are in public libraries to stay.

Address: ome.laiho@gmail.com

1. Johdanto

E-kirjat ovat yksi kiinnostavimpia kirjastojen nykyisin tarjoamia sisältömuotoja. Perinteisistä painetuista kirjoista poiketen ne ovat sähköisiä tiedostoja, jotka ladataan tietoverkon kautta luettavaksi jonkin soveltuvan laitteen näytöltä. Osassa tieteellisistä kirjastoista ja joissakin erikoiskirjastoissa ne ovat ehtineet olla luonnollinen osa kokoelmia jo 1990-luvulta lähtien, mutta yleisissä kirjastoissa on saatu odotella aina 2010-luvulle saakka sellaisia sähköisiä kokoelmia, jotka eivät ole jääneet pelkän kuriositeetin asteelle. Suomen yleisissä kirjastoissa suurimman e-kirjakokoelman omisti vuoden 2014 alussa Helsingin kaupunginkirjasto, ja sen koko oli tuolloin noin 4000 nimekkeen suuruinen. Kirjasto

hankkii aineistonsa pääosin kahdelta toimittajalta, Ellibsilta ja OverDrivelta, joista ensimmäinen toimittaa kirjastoille etupäässä suomen- ja ruotsinkielisiä e-kirjoja, ja jälkimmäisen aineisto puolestaan on lähes yksinomaan englanninkielistä. Vaikka näinkin laaja sähköinen kokoelma on pohjoismaisessa kontekstissa merkittävä, on se kuitenkin vain pieni osa kirjaston tarjoamien aineistojen kokonaismäärästä, ja häviää luonnollisesti koossa myös Yhdysvaltain suurimpien miljoonakaupunkien kirjastoille, joissa digitaalisten nimekkeiden määrää mitataan jo kymmenissä tuhansissa.

Tämä artikkeli esittelee valikoituja tuloksia pro gradu -tutkielmastani, jossa tarkastellaan yleisten kirjastojen e-kirjatarjontaa eri maissa (Laiho, 2015). Artikkelin johdantoluku ja luku 2 kuvailee

tutkimuksen toteutusta ja sen tutkimuskysymyksiä, jonka jälkeen luvuissa 3-8 paneudutaan työn aikana tehtyihin havaintoihin eri teemojen kautta. Näitä ovat esimerkiksi e-kirjojen käyttöön liittyvät tunnusluvut (kuten kokoelmien suuruus ja osuus kirjastoista, jotka e-kirjoja tarjoavat), laitteet, joita e-kirjojen lukemiseen käytetään ja asiakkaiden ja kirjastohenkilökunnan omat kokemukset e-kirjakokoelmien käytöstä. Luvussa 9 esitellään mahdollisia tulevaisuudennäkymiä, joita kohti e-kirjat voivat yleisiä kirjastoja viedä.

Olin alun perin kiinnostunut e-kirjojen käytöstä suomalaisissa kirjastoissa, erityisesti yleisten kirjastojen osalta. Se vaikutti aihepiiriltä, josta olisi ollut mahdollista löytää paljonkin uutta sanottavaa. Varsin pian sain kuitenkin havaita, että e-kirjojen käytöstä Suomen yleisissä kirjastoissa on hyvin vähän dokumentoitua tietoa. Tätä oletusta on tietenkin vaikea todistaa oikeaksi ilman jonkinasteista empiiristä tutkimusta, mutta alkoi vaikuttaa siltä, että e-kirjat ovat Suomen yleisissä kirjastoissa edelleen lähinnä kuriositeetin asemassa. Kun etsin aineistoa tutkimustani varten, tuolloin saatavilla olleissa opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisemissa Suomen yleisten kirjastojen tilastoissa vuodelle 2013 ei löytynyt tietoja sen enempää e-kirjoista kuin muistakaan e-aineistoista. Tilastoista löytyi kyllä kaatoluokka ”muut aineistot”, mutta senkin kohdalla mainittiin esimerkkeinä vain ”lehtien irtonumerot, karttalehdet, diasarjat/kuvat, pelit, mikrokortit ja -rullat” (Ahlgren, 2014). Suomen yleisten kirjastojen tilastoihin on ensimmäisen kerran lisätty e-kirjoja koskevia lukuja vuotta 2014 käsitteleviin tietoihin. Kyseisenä vuonna maamme kirjastoihin on hankittu n. 47 000 e-kirjanimekettä, ja yksittäisiä lainauskertoja e-kirjoille kertyi n. 150 000 (Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2015). Kokonaisuudessaan uusia kirjallisia teosnimekkeitä hankittiin Suomen yleisiin kirjastoihin vuonna 2014 n. 1,5 miljoonaa, joten e-kirjat ovat tässä luvussa toistaiseksi pelkkä pisara valtameressä.

Yleistajuista, helposti Suomenkin oloihin sovellettavaa tutkimusaineistoa e-kirjan kirjastokäyttöön kytkettyistä ilmiöistä toki löytyi. Tutkimusaluetta oli kuitenkin tarpeen laajentaa, joko Suomen ulkopuolelle tai ottamalla mukaan muitakin kirjastotyyppisiä. Koska tieteelliset kirjastot vaikuttivat jo olevan tutkimuskentällä selvästi kattavammin edustettuna - esimerkiksi Korkeila (2007) teki kyselytutkimuksen johon

otettiin mukaan suomalaisia kirjastoja erikoisalasta välittämättä ja myös Kansalliskirjasto (esim. 2013) on julkaissut raportteja ja tilastoja joissa pyritään kartoittamaan e-aineistojen tilaa kautta koko kirjastokentän - tuntui varsin luonnolliselta vaihtoehdolta lähteä katsomaan, mitä maamme rajojen ulkopuolelta löytyy. Tämän taustoittavan tutkimusprosessin pohjalta muodostui lopulta kolme tutkimuskysymystä:

1. Millaisin tavoin e-kirjojen hankinta ja saataville asettelu on toteutettu yleisissä kirjastoissa ympäri maailmaa?
2. Millä tavoin kirjaston henkilökunta ja asiakkaat ovat suhtautuneet e-kirjojen hankintaan ja käyttöön asettamiseen?
3. Millaisia johtopäätöksiä on mahdollista tehdä e-kirjan tulevaisuudennäkymistä yleisissä kirjastoissa kahden edellisen kysymyksen pohjalta?

Tutkimuskysymyksiin oli tehtävä rajauksia, mikä jätti joitakin kysymysten piiriin hyvin soveltuvia teemoja työn ulkopuolelle. Niiden aiheiden mukaanotto olisi kasvattanut tutkimuksen mittakaavaa turhan laajaksi tai niistä ei yksinkertaisesti ollut saatavilla niiden käyttöä yleisissä kirjastoissa koskevia viittauksia. Tällaisia olivat esimerkiksi luettelointiin, kaukolainoihin ja pitkäaikaissäilytykseen liittyvät ongelmat.

2. Tutkimusaineisto ja sen analyysi

Tutkimuksen materiaali koostui joukosta asiantuntija-artikkeleita. Mukaan mahtui tieteellisiä tutkimuksia, vapaamuotoisempia kirjoituksia, jonkin virallisen tahon (ministeriöt, komiteat, ym.) pyynnöstä laadittuja raportteja, lukuja opaskirjoista, opinnäytteitä ja mielipidetäi tilastollisten tutkimusten pohjalta laadittuja selvityksiä. Kaikkia yhdisti se, että ne tavalla tai toisella käsittelevät e-kirjojen käyttöön liittyviä kokemuksia yleisissä kirjastoissa, joko kirjaston asiakkaan, henkilökunnan, tai tutkijan näkökulmasta. Suurin osa tutkimusaineistosta paikannettiin tekemällä hakuja informaatiotieteitä käsittelevää materiaalia sisältäviin sähköisiin tietokantoihin, joiden tuloksista valittiin lähempään tarkasteluun lupaavilta tuntuvia lähteitä, esimerkiksi silmäilemällä artikkelin tiivistelmää tai johdantoa. Näin saatiin kasaan n. 50-60 kirjoituksen alkujoukko. Tämän jälkeen kaikki kirjoitukset luettiin läpi, ja niille tehtiin alustava sisällönanalyysi sen varmistamiseksi,

että ne todellakin kohdentuvat tutkimuksen aihepiiriin.

Lopulliseksi tekstikorpuksiksi valikoitui 26 mainittuja aineistotyyppiä edustavaa kirjoitusta, jotka otettiin tarkemman review -analyysin kohteeksi. Niistä pyrittiin löytämään yleisten kirjastojen e-kirjatarjontaa koskevia trendejä, edelleen auki olevia päivänpolttavia ongelmia ja niihin ehdotettuja mahdollisia ratkaisuja. Aineisto kerättiin pääosin syksyn 2013 ja alkuvuoden 2014 aikana. Viimeinen mukaan päässyt lähde lisättiin lokakuussa 2014, työn ollessa muuten jo lähes valmis. Artikkeleista varhaisin oli julkaistu vuonna 2001 ja tuorein syksyllä 2014. Ne siis kattavat yhteensä noin 15 vuotta e-kirjojen ja yleisten kirjastojen yhteistä historiaa, joskin aineistoa valitessa pyrittiin painottamaan mahdollisimman tuoretta materiaalia. Lähes kolme neljäsosaa löytyneestä materiaalista - yhteensä 20 lopullisen joukon teksteistä - on julkaistu 2010 -luvulla.

Vaikka käytännössä kaiken tutkimuksen yhteydessä luodaan katsaus aihepiiriin aiempiin tarkasteluihin ja pyritään näin luomaan omalle työlle riittävä synteettinen tietopohja, review-analyysi toimii myös itsenäisenä tutkimusmuotona. Sen tavoitteena on ”luoda yleiskatsaus tiettyyn aihepiiriin ja tiivistää valtavasta tietomassasta esiin olennaisiin” (Kallio, 2006, 18). Laadullinen review -tutkimus sopii erityisesti yhteiskuntatieteellisten aineistojen tarkasteluun, ja sillä voi pyrkiä vastaamaan mm. seuraaviin kysymyksiin:

- 1) Miten aihepiiri on syntynyt ja kuinka sitä on määritelty?
- 2) Mitä aihepiiristä on kirjoitettu, mitkä ovat keskeiset lähteet/julkaisut?
- 3) Kuinka aihepiiriä koskeva tieto on muotoutunut ja jäsentynyt?
- 4) Mitkä ovat alan keskeiset teoriat, käsitteet ja ideat?
- 5) Mitkä ovat alan keskeiset epistemologiset ja ontologiset perustat?
- 6) Mitkä ovat aihepiiriin keskeiset kysymykset ja kiistanaiheet?
- 7) Millaisia poliittisia näkökulmia aihepiiriin kytkeytyy?
- 8) Mitkä ovat ne alan keskeiset kysymykset ja ongelmat, joihin ei ole vastattu? (Kallio, 2006, 22.)

Kirjastojen ja e-kirjojen suhdetta analysoitaessa osoittautuivat erityisen relevanteiksi kohdat 3, 6 ja 8. Review-analyysi toteutettiin koostamalla

jokaisesta artikkelista keskimittainen referaatti. Siinä nostettiin esiin keskeisin artikkelin tarjoama e-kirjojen käyttöä koskeva informaatio. Tavoitteena oli näin uuttaa tekstimassasta esiin nimenomaan e-kirjojen ja kirjastojen suhdetta käsittelevä tieto, ei luoda kustakin kirjoituksesta yleisluontoista lyhennelmää.

Analyysia jatkettiin tämän jälkeen hyödyn-tämällä metasynteesiä. Thorne (2008) kuvailee tätä menetelmää seuraavasti: Löytyneen materiaalin pohjalta on ensin laadittava alustava kirjallisuuskatsaus. Tämän katsauksen avulla taataan se, että aineistosta voidaan muodostaa tarpeeksi laaja paketti kattavan synteetin tekemiseksi ja sen varmistamiseksi, että aineiston pohjalta on ylipäättään mahdollista vastata tutkimuskysymyksiin. Tämän jälkeen on luotava säännöstö ja rajoitteet, joita noudattamalla on mahdollista määrittää varsinaisen aineisto. Näihin rajoitteisiin kuuluvat mm. sen määrittäminen, minkä tyyppisiä aineistoja ylipäättään otetaan tarkastelun kohteeksi. Tältä osin joudutaan vastaamaan mm. kysymykseen, hyväksytäänkö varsinaisen tieteellisen tutkimuksen lisäksi esimerkiksi julkaisemattomat tutkimukset, opinnäytteet ja ”harmaa aineisto”, eli kaikki sellaiset kirjoitukset, jotka vaikuttavat relevanteilta, mutta joiden sisällön todenmukaisuutta ei voida täysin aukottomasti todentaa. Seuraavaksi tulee koodata aineistosta esiin kaikki relevantti data ja tarkastella eri lähteiden väittämiä toisiaan vasten niin yhtäläisten löydösten kuin ristiriitaisuuk-sienkin tunnistamiseksi. Muita seikkoja, joita tässä vaiheessa tulee ottaa huomioon, ovat päällekkäiset viittaukset (eli erilliset väittämät, jotka näyttävät pohjautuvan samaan primaarilähteeseen), toisen käden analyysit (eli väittämät, jotka on muodostettu aiempien synteettien pohjalta) ja ylipäättään erilaisilla käsityksen tasoilla liikkuvien kirjoitusten arvottaminen. Toteutin aineiston analyysin seuraamalla edellä kuvattua metodia niin hyvin kuin mahdollista, vaikka muutamissa lähteissä esiintyvän kokemuspohjaisen tiedon epämuodollinen esitystapa hankaloitti analyysia.

3. Tunnuslukuja ja keskiarvoja

Aineisto koostui suurimmaksi osin teksteistä, jotka käsittelivät englantia puhuvien maiden kirjastoja. Esimerkkejä löytyi Yhdysvalloista, Isosta-Britanniasta, Kanadasta, Australiasta ja Uudesta-Seelannista. Huolimatta siitä, että

maantieteellisesti nämä valtiot levittäytyvät eri puolille maailmaa, oli aineistosta tunnistettavissa tiettyjä kirjastojen e-kirjakokoelmiin liittyviä varsin lähellä toisiaan olevia avainlukuja.

Noin yhdeksän kymmenestä näissä maissa sijaitsevista yleisistä kirjastoista lainaa e-kirjoja. Yhdysvalloissa (esim. Genco, 2009; Library Journal, 2014) ja Australiassa (APLA, 2014) niitä löytyy noin 95 prosentissa kaikista kirjastoista. Brittein saarilla luku on hieman alhaisempi, kuningaskunnan eri osat yhteenlaskettuna suunnilleen 80% (CILIP, 2014). On tosin huomioitava, että valtaosa näistä luvuista on hankittu kyselytutkimuksilla. Täten on mahdollista, että minkäänlaista vastausta ei ole ainakin osasta niitä kirjastoja, jotka ovat kyselyn vastaanottaneet, mutta joilla ei ole e-kirjakokoelmaa.

Vuoden 2010 jälkeen julkaistut tiedot ilmaisevat e-kirjojen lainamäärissä huomattavaa kasvua (esim. Platt, 2011; Whitney, 2011; Felkner, 2012; APLA, 2014; Library Journal, 2014), mutta kirjastojen kokonaiskäyttöön suhteutettuna e-kirjojen osuus näyttää olevan vielä varsin pieni. CILIP (2014, 4) toteaa, että vain 0,4% kaikista Yhdistyneen kuningaskunnan kirjastolainoista oli sähköisiä, ja APLAn (2014, 2) mukaan osuudet vaihtelevat yhdestä prosentista parhaimmillaankin noin viiteen. Zickuhr ja kumppanit (2012, 32) totesivat, että vain 2% amerikkalaisista kirjastojen käyttäjistä oli lainannut e-kirjan tutkimuksen toteutusta edeltäneen vuoden aikana.

Keskimääräisen sähköisen kirjastokokoelman suuruus on mainituissa maissa noin 10 000 nimekettä. Luku löytyy esimerkiksi Library Journalin (2014) Yhdysvaltain kirjastoja käsittelevästä tutkimuksesta, ja Ross (2013, 26) ilmoittaa saman määrän tarkastellessaan Uuden-Seelannin Christchurchin kaupunginkirjaston käyttöä ja sen kokoelmia. Gencon (2009) kyselyyn vastanneiden kirjastojen keskiarvo oli runsaat 13 000, ja APLA (2014) ilmoitti, että tyypillisessä australialaiskirjastossa nimekkeitä on tarjolla keskimäärin 12 000. Tällä on mahdollista osittain selittää myös e-kirjojen matalaksi jäävää käyttöprosenttia, sillä luku on vain murto-osa keskikokoisen kirjaston painettujen niteiden kokoelmasta. Esimerkiksi Yhdysvaltain kirjastojen keskusjärjestö ALA:n vuonna 2012 julkaiseman raportin mukaan amerikkalaiskirjastojen kokoelmien laajuus vuonna 2011 (kaikki aineistot mukaan laskettuna) oli keskimäärin 300 000 nimekettä (Reid, 2012).

4. E-kirja ennen vuotta 2010

Everett Rogersin innovaatioiden diffuusion teorian mukaan uusi teknologia alkaa yleistyä valtaväestön keskuudessa, kun nk. ”varhaisten omaksujien” määrä saavuttaa kriittisen massan (Rogers, 1983). Tällöin tieto innovaation hyödyllisyydestä leviää niin laajalle, että tekniikan kehityksestä kiinnostumattomatkin alkavat nähdä sen edut.

Tutkitun aineiston pohjalta voi sanoa, että e-kirjojen ja yleisten kirjastojen suhteessa 2010 oli ratkaiseva vedenjakajavuosi. Tämän voi nähdä etenkin Duncanin (2010; 2011) varsin otolliseen aikaan toteuttamista käyttäjätutkimuksista sekä Platin (2011) kokemuspohjaisesta kuvauksesta. Nykyisin sähköisiä aineistoja puuttuu enää vain joko niihin kaikkein skeptisimmin suhtautuvista kirjastoista tai niistä, joissa taloudelliset tai tekniseen osaamiseen liittyvät resurssit ovat liian vähäiset niihin panostamiseen.

Vaikka e-aineistoja on jaettu esimerkiksi paikallisilta tietokonepäätteiltä jo aiemmin, yleisten kirjastojen ensimmäiset nykymuotoiset e-kirjakokeilut tehtiin 2000-luvun alussa, Rocket eBookin kaltaisten ensimmäisen sukupolven lukulaitteiden avulla (esim. Gibbons, 2001; McKnight & Dearnley, 2003). Tutkimuksista selviää, että tuossa vaiheessa sisältömuodon laajalle levinneen käyttöönoton esti ennen kaikkea laitteiden vielä lastenkengissä ollut tekniikka. Laitteet oli suunniteltu kaupallisille markkinoille, ja kirjastojen niistä saama sisällöllinen lisäarvo oli varsin vähäinen.

2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen puolivälin paikkeilla teknologia oli kuitenkin kehittynyt pisteeseen, jossa verkon kautta lainattavat e-kirjat alkoivat tehdä tuloaan kirjastoihin. Tilanteeseen olivat vaikuttaneet paitsi kevyemmiksi muuttuneet kannettavat tietokoneet ja kehittyneet kämmenmikrot, niin myös lähes jokaiseen kotitalouteen levinneet Internet-yhteydet. Esimerkiksi vuoteen 2011 mennessä noin 40 000 nimekkeen laajuiseksi kasvanut New Yorkin yleisen kirjaston verkkokirjakokoelma sai alkunsa vuonna 2004 (Platt, 2011, 247-248). Gencon (2009) kyselyyn vastanneista kirjastoista taas lähes puolet oli aloittanut e-kirjojen hankkimisen vuosien 2000-2005 välisenä aikana.

Vuosikymmenen jälkipuolisko oli e-kirjojen osalta yleisille kirjastoille etsikkoaikaa. Over-Driven kaltaisten ulkopuolisten palveluntarjoajien ansiosta sisältömuoto alkoi herättää huomiota

myös sellaisissa kirjastoissa, joissa kiinnostus tai osaaminen uusimman teknologian käyttämiseen ei ollut parasta mahdollista. Lukulaitteiden osalta merkittävä käännekohta nähtiin vuonna 2007, kun Amazon toi Kindle-readerinsa markkinoille. Kindle osoittautui nopeasti ensimmäiseksi lukulaitteeksi, josta oli saatu karsittua ainakin suurimmat käytettävyysongelmat, ja se oli noussut e-kirjanystävien suosikiksi monissa 2010-luvun taitteessa tehdyissä tutkimuksissa (esim. Duncan, 2010; Duncan, 2011; Moyer & Thiele, 2012). Myös älypuhelin ja varsinkin taulutietokoneiden ilmaantuminen markkinoille kuljetti e-kirjaa lähemmäs kriittisen massan saavuttamista. Platt (2011, 250) ilmaisee, että Applen joulumarkkinoille 2010 tuoma uusi iPad -tabletti selittää ainakin osin New Yorkin kaupunginkirjastossa vuoden 2011 alussa nähtyä jyrkkää nousua lainausmäärissä. E-kirjakokoelmien lopullisen läpimurron voi siis katsoa tapahtuneen.

Everett Rogers (1983) jakaa innovaatioiden leviämisen neljälle eri portaalle, alkaen edelläkävijöistä eli aivan ensimmäiseksi teknologian käyttöön ottavista innovaattoreista ja varhaisista omaksujista (n. 10-15 prosenttia kokonaisjoukosta). Heidän jälkeensä teknologia leviää varhaisen enemmistön haltuun (30-35%). Seuraavaksi sen löytää myöhäinen enemmistö (30-35%) ja lopulta sen ovat taipuvaisia ottamaan käyttöön myös hitaat omaksujat, jonka jälkeen ratkaisusta on tullut arkipäivää. Rogersin teoriaa mukaillen e-kirjainnovaation leviäminen yleisissä kirjastoissa vei noin kymmenen vuotta, 2000-luvun alun varhaisista omaksujista saman vuosikymmenen lopun myöhäiseen enemmistöön. 2010-luvun alussa länsimaissa oli enää muutamia kirjastoja, jotka vitkuttelivat e-kirjahankintojaan.

5. Kuinka e-kirjoja tarjotaan

Länsimaissa e-kirjojen hankinta ja saataville asettelu on yleisissä kirjastoissa yleisesti hoidettu sopimuksella, jonka kirjasto on tehnyt kolmannen osapuolen toimijan kanssa. Englanninkielisissä alkuperäisteksteissä näistä toimijoista käytetään ristiin termejä ”vendor”, ”supplier” ja ”distributor”. Päädyin suomentamaan käsitteen ”levityspalveluksi” tai yksinkertaisemmin ”levittäjäksi”, johtuen palvelujen kirjastojen kannalta ristiriitaisesta luonteesta, joka käy hyvin ilmi niistä kommentteista, joita kirjastoalan

ammattilaiset aineistossa esittävät. Palvelut ovat kirjastoille yhtä aikaa sekä erittäin hyödyllisiä että turhauttavia, sillä ne eivät vain levitä aineistoa kustantajilta kirjastoille, vaan monissa tapauksissa myös suoraan kirjastojen käyttäjille. Kirjastoille jää monissa tapauksissa vain asiakkailleen käyttöoikeuden hankkivan välikäden rooli.

Levityspalvelu tarjoaa kirjastolle kokoelman perustamisen mahdollistavan teknisen osaamisen ja hankkii myös levitettävän aineiston sopimalla käyttöehdoista kustantajien tai muiden julkaisijoiden kanssa. Näitä levityspalveluita on useita erilaisia, ja kaikilla on omat toimintaperiaatteensa. Ne voivat perustua esimerkiksi tietyn tyyppisen aineiston, kuten tieteellisen kirjallisuuden tarjoamiseen - esimerkkinä vaikkapa Springer - tai jonkin yksittäisen kulttuuripiirin palvelemiseen, kuten suomalaista e-kirjallisuutta tarjoava Ellibs tai Ruotsin ELib. Englantia puhuvien maiden osalta taas tutkimuksissa (esim. Genco, 2009; Duncan, 2011; Platt, 2011; Ross, 2013, jne.) toistuu kerta toisensa perään yksi nimi: OverDrive. Palvelu mainitaan niin tiheään, että pikaisella tarkastelulla voisi luulla, ettei englantia puhuvilla alueilla muita toimijoita olekaan. Esimerkiksi Library Journalin (2014) tutkimus kuitenkin paljastaa, että ainakin Yhdysvalloissa toimii hyvinkin värikäs kirjo pienempiä markkinaosuuksia omaavia palveluita.

Pintapuolisesti tarkasteltuna levityspalvelujen ja niitä hyödyntävien kirjastojen suhde on varsin suoraviivainen. Palvelut hankkivat nimekkeet julkaisijoilta ja vievät ne oimiin kirjaluetteloihinsa. Niistä kirjastot valitsevat haluamansa teokset ja ostavat niihin käyttöoikeuden, minkä jälkeen ne tuodaan palvelujen ylläpitämällä verkkosivustoilla kirjastojen asiakkaiden saataville. Asiakkaiden näkökulmasta palvelut ovat enimmäkseen huomaamattomia. He pääsevät useimmissa tapauksissa lainaamaan teoksia verkkokirjakokoelmasta samoilla tunnuksilla, joilla kirjautuvat muihinkin kirjaston palveluihin. Koska asiakkaiden saataville tuotu aineisto on oman kirjastohenkilökunnan valitsemaa, e-kirjakokoelmaa on helppo markkinoida muun kirjaston luonnollisena jatkeena, eräänlaisena oman lähikirjaston sähköisenä analogiana (esim. Platt, 2011, 248).

Levityspalveluiden suosio on helppo ymmärtää. Palvelu pyrkii tekemään itsestään kirjaston henkilökunnan kannalta vaivattoman ja asiakkaan kannalta mahdollisimman näkymättömän. Mutta

täysin ongelmattomia palvelut eivät suinkaan ole. Tietystä mielessä analogia e-kirjoista painettujen verkossa kiertävinä vastineina on viety jopa hieman liian pitkälle, kun ottaa huomioon niihin keinotekoisesti liitetyt rajoitukset, jotka eivät digitaalisten aineistojen maailmassa suinkaan johdu sisältömuodon luonnollisista ominaisuuksista. Monien kirjastojen asiakkaiden mielestä ei ole järkeenkäypää, että sähköisessä muodossa olevaa teosta ei saakaan heti halutessaan, koska kaikki kopiot ovat olevinaan jo lainassa (esim. Zickuhr et al., 2012, 59).

Kirjastoissa työskentelevien onneksi levityspalvelut pitävät huolta myös rajoitusten käytännön toteutuksesta liittämällä e-kirjatiedostoihin asiaankuuluvat kopiosuojaukset, jolloin kirjasto voi nauttia myös rajoitusten suomista harvoista hyödyistä tekemättä itse mitään. Tiedosto vain lakkaa toimimasta laina-ajan umpeuduttua. Toisin kuin painettujen kirjojen maailmassa, asiakkaan ei tarvitse myöskään huolehtia teoksen palauttamisesta ajallaan, eikä kirjasto joudu lähettämään muistutuksia. Myöhästymissakkojakaan ei näin ollen kerry. (Palmer, 2011, 78-79.)

Tekniseltä toteutukseltaan nykyiset levityspalvelut ovat saavuttaneet pisteen, jossa niiden käytöstä ei koidu ainakaan kirjaston henkilökunnalle suurempaa harmia. Esimerkiksi Blummerin (2006) tutkimuksessa yhdeksi murheenaiheeksi nimettiin kopiosuojaukset. Ne saattoivat aiheuttaa ohjelmavirheitä ja jopa johtaa tilanteeseen, jossa e-kirjatiedosto ei auennutkaan laitteella, jolla sen olisi periaatteessa pitänyt toimia. Tämän kaltaisia huomioita ei enää v. 2010 jälkeen julkaistuissa tutkimuksissa esiinny käytännössä lainkaan. Kirjastoja näyttäisi nykyisin kismittävän lähinnä se, ettei levityspalvelujen kautta hankittuja nimekkeitä saa näkymään samassa tietokannassa muiden tarjolla olevien aineistojen kanssa - joskin tämäkin ongelma näyttäisi olevan selvämässä. Buczynski harmitteli asiaa vielä vuonna 2010, ja Platt (2011, 251-252) totesi New Yorkin kaupunginkirjaston tutkivan, kuinka e-kirjatietueiden implementointi onnistuisi paremmin. Felkner (2012, 42) totesi tietueiden lisäämisen muuhun tietokantaan olevan jo mahdollista, joskin työlästä. Vieläkin tuoreempaa tietoa tarjoaa APLA (2014, 4), jonka mukaan vuonna 2013 australialaisista kirjastoista 55% oli saanut e-kirjat luetteloitua yhteen muun tarjontansa kanssa, kun taas vuotta myöhemmin prosentiluvuksi ilmoitettiin jo 71.

Levityspalvelun vastaaminen e-kirjakokoelman teknisestä toteutuksesta ja käytännön esilletuonnista ei tarkoita sitä, että kirjastojen kontolle jäisi vain aineistonvalinta ja tietueiden sisällyttäminen hakujärjestelmiin, sillä asiakkaiden näkökulmasta kokoelmat ovat edelleen kokonaisuudessaan kirjastojen vastuulla. Esimerkiksi Palmer (2011) ja Felkner (2012) korostavat, että jokaisen kirjaston työntekijän pitäisi ainakin tuntea e-kirjat tarjoavan verkkosivun pintapuolinen toiminta ja osata opastaa tiedostojen lataaminen lukemiseen soveltuville laitteille. Koska e-kirjat ovat pääasiassa etäpalvelu, Palmer (2011, 88) toteaa, että kirjastojen kannattaa keskittää myös niiden tukiasiat kirjaston verkkosivuille tai hoidettavaksi esimerkiksi sähköpostin välityksellä, jolloin kysymykset on mahdollista ohjata parhaiten tekniikkaa tuntevalle kirjaston työntekijälle. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteivätkö e-kirjoja koskevat kysymykset voisi yllättää missä tahansa. Platt (2011, 251) esimerkiksi kertoo, että New Yorkin kaupunginkirjaston tietopalveluun tulee paljon e-kirjojen käyttöön liittyviä kysymyksiä perinteisempien tiedonhakutehtävien lisäksi. Tuen antaminen ei myöskään välttämättä rajoitu itse kokoelman käyttöön. Zickuhr ja kumppanit (2012, 58) huomasiivat, että joskus asiakkaat päättävät etsiä kirjaston henkilökunnalta apua, kun heidän omistamansa lukulaite temppuilee. Kaiken järjen mukaan näihin ongelmiin löytäisi paremmin vastauksia esimerkiksi laitteen ohjekirjasta.

Buczynski (2010, 14) ilmaisee, että kirjastoalalla toimivien ihanteena näyttäisi olevan rajoituksista vapaa sähköisten aineistojen jakelu. Tästä huolimatta kirjastoissa kuitenkin myös ymmärretään, ettei täysin vapaa levittäminen ole markkinatalouden hallitsemassa maailmassa mahdollista. Sendzen ja Van Courtin (2013, 18) mukaan kirjastoja hiertääkin enemmän se, ettei niillä ole sananvaltaa kustantajien ja levittäjien käymissä käyttöehtoneuvotteluissa, vaan ne joutuvat nielemään sellaisenaan mitä jälkimmäisten taholta tarjotaan.

Vieläkin suurempi huoli kirjastoilla on siitä, etteivät ne voi olla täysin varmoja omistavatko ne lopulta tarjoamansa e-kirjat, ainakaan siten kuin ne voivat katsoa painetun teoskappaleen omaisuudekseen. Palmer (2011, 85) sekä Sendze ja Van Court (2013, 19) kritisoivat levittäjiä siitä, että joskus kirjaston e-kirjakokoelmasta saattaa hävitä sopimuksen mukaisesti hankittua materiaalia vain koska sopimusehdot levittäjän ja kustantajan välillä muuttuvat. Kirjastoja voikin

kehottaa ymmärtämään, että ne eivät välttämättä hanki varsinaista sähköistä teoskopiota, vaan ainoastaan nimekkeen käytön mahdollistavan lisenssin.

Jotkin kirjastot ovatkin päättäneet olla turvautumatta lainkaan kolmatta osapuolta edustavaan levittäjään. Tätä mallia soveltavat kirjastot ovat kehittäneet itse oman verkko-kirjastopalvelunsa, jota kirjaston oma väki ja mahdollisesti sen itse valitsemat alihankkijat ylläpitävät. Teknisessä mielessä ratkaisu ei juurikaan eroa levityspalvelujen tarjoamista sovellutuksista, sen pääasiallisena tarkoituksena on antaa kirjastolle enemmän mahdollisuuksia päättää joistakin lainaukseen liittyvistä seikoista, kuten laina-ajoista ja käyttörajoituksista, jotka nykyisellään ovat paljolti levittäjien sanelemia. Kirjastot myös itse neuvottelevat kirjoja julkaisevien tahojen kanssa e-kirjalainauksensa käyttöehdoista, mikä mahdollistaa myös materiaalin hankkimisen sellaisten julkaisijoiden tarjonnasta, jota ei levityspalveluista syystä tai toisesta löydy. Tienraivaajina tällä saralla ovat toimineet etenkin Coloradon osavaltion Douglassin piirikunnan yleiset kirjastot, joista Sendze ja Van Court (2013) kirjoittavat.

Vaikka malli on herättänyt kiinnostusta, se ei ole vielä levinnyt kovinkaan laajalle. Library Journalin (2014, 90) kyselyssä e-kirjoja hankki suoraan kustantajilta 2% vastaajista. Oman digitaalikirjaston perustaminen ja ylläpito ymmärrettävästi vaatii paljon sellaista osaamista, jota kirjastoalalla toimivalta ei perinteisesti odoteta. Roncevicin (2013, 9) mukaan mallissa on kuitenkin potentiaalia, ja Douglassin piirikunnan esimerkkiä seuraavia kirjastoja löytyy nykyisin Yhdysvalloista joitakin satoja.

Hill ja Bossaller (2012) huomauttavat, ettei kirjastojen kannata väheksyä myöskään avoimessa jakelussa olevia e-aineistoja. Niillä voi olla mahdollista korvata ainakin osa perinteisistä käsi-kirjastomateriaaleista. Lisäksi levityspalvelutkin ovat jossain määrin luomassa nahkaansa uudestaan, kun nykyisten ladattavissa olevien tiedostojen rinnalle ollaan tuomassa pilvipalveluita. Library Journalin (2014, 97) kartoituksen mukaan noin 14 prosenttia amerikkalaiskirjastojen e-kirjatarjonnasta on nykyisin pilvessä. Mallin laajempaa leviämistä voi hieman hidastaa se, ettei kaikissa lukulaitteissa ole mahdollisuutta yhdistää langattomasti Internetiin. Monissa muissa e-kirjan lukemiseen soveltuviissa laitteissa, kuten taulutietokoneissa ja älypuhelimissa, ominaisuus

kuitenkin löytyy vakiona.

6. Laitteet, joilta e-kirjoja luetaan

Kirjastojen ensimmäiset kokeilut lukulaitteiden kanssa eivät olleet kovin menestyksekkäitä. Gibbonsin (2001) sekä McKnightin ja Dearnleyn (2003) tutkimuksista selviää, että jo 2000-luvun alun lukulaitteet pystyivät piirtämään varsin lukukelpoista tekstiä. Ne olivat kuitenkin kömpelösti muotoiltuja ja siten epämiellyttäviä käsitellä ja epäintuitiivisia käyttää. Ne aiheuttivat ongelmia niin niitä käyttäneille asiakkaille kuin niistä huolta pitäneille kirjastojen työntekijöillekin. Blummer (2006, 8) siteeraa kirjastonhoitajaa, jonka mukaan tarvitaan lukulaite, ”jossa on hyvä resoluutio, joka tuntuu kirjalta ja on liikuteltava, kestävä ja kohtuuhintainen”.

Ensimmäinen laite, joka mahdollisesti vastasi ainakin osaan yläpuolella esitetystä vaatimuksista, ei ollut varsinainen e-reader vaan kämmentietokone. Dearnley ja kumppanit (2004, 176) totesivat, että he päättivät sivuuttaa varsinaiset lukulaitteet valitessaan sopivaa laiteformaattia tutkimukseensa. Heidän mukaansa PDA:t olivat tuohon aikaan varsin suosittuja ja vaikuttivat edustavan e-kirjalukemisen tulevaisuutta, toisin kuin markkinoilta jo lähes kadonneet ensimmäisen aallon lukulaitteet. Kun sekä Dearnley ja kumppanit (emt) että Landoni ja Hanlon (2007) tutkivat e-kirjateknologian kehitystä käyttäen testilaitteinaan kämmenmikroja, koehenkilöt eivät valittaneet ainakaan liikuteltavuuden puutetta. Painetun kirjan veroisia laitteet eivät ergonomisuudessa kuitenkaan vielä olleet.

Ensimmäinen varauksettoman positiivisen vastaanoton saanut varsinainen lukulaite vaikuttaa olleen v. 2007 markkinoille tullut Amazon Kindle. Suosiostaan huolimatta se ei kuitenkaan näytä olleen se laite, joka aiheutti e-kirjojen lopullisen läpimurron kirjastoihin. Esimerkiksi Platt (2011, 250) ja Duncan (2011, 184) toteavat, että kirjastojen e-kirjakäytön on kasvanut etenkin silloin kun Apple on tuonut markkinoille uuden version iPad-tabletistaan. Pew Research -tutkimusyhtiön mukaan vuonna 2010 Yhdysvaltain aikuisväestöstä 5 prosenttia omisti taulutietokoneen, ja vuonna 2012 luku oli kasvanut jo 19 prosenttiin. Dedikoitujen lukulaitteiden osuus oli samalla aikavälillä kasvanut kuudesta niinikään 19 prosenttiin. (Rainie et al., 2012, 30.) Vuoteen 2014 mennessä taas amerikkalaisissa kirjastoissa

oltiin havaittu asiakkaiden käyttävän enemmän tabletteja kuin varsinaisia lukulaitteita (Library Journal, 2014, 98-99).

Kirjastojen ei siis kannata e-kirjahankintoihin tehtäviä panostuksia arvioidessaan keskittyä tarkkailemaan pelkkien dedikoitujen lukulaitteiden käyttöastetta asiakaskuntansa keskuudessa. Läpi koko sisältömuodon historian käyttäjät ovat osoittaneet suosivansa laitteita, joita ei ole tarkoitettu yksinomaan e-kirjojen lukemiseen.

Merkittävimmit nykyhetken ongelmat vaikuttavat liittyvän lähinnä tiedostoformaattien moninaisuuteen. Palmer (2011, 79-80) huomauttaa, että markkinoilta ei löydy lukulaitetta joka osaisi tulkita kaikkia mahdollisia tiedostomuotoja. Erityistä harmia tuntuu aiheuttavan se, että vaikka Kindle on e-reader -laitteista suosituin, hyvin harva levityspalvelu tarjoaa Kindle-yhteensopivia e-kirjoja. Zickuhrin ja kumppaneiden (2012, 56) ja Library Journalin (2014, 94) raporteista selviää, että toistaiseksi OverDrive on ainoa Kindlen ymmärtämässä tiedostomuodossa nimekkeitä tarjoava levityspalvelu. Tätä voi pitää ainakin osatekijänä palvelun nauttimalle suosiolle.

7. Lukulaitteiden lainaaminen

Library Journalin (2014) kartoituksen mukaan lukulaitteiden lainaamiseen suhtaudutaan kirjastokentällä ristiriitaisesti. Julkaisun tekemästä kyselystä selviää, että vain noin kolmannes amerikkalaisikirjastoista omistaa asiakaskäyttöön tarkoitettuja lukulaitteita, ja näistäkin osa sallii niiden käytön ainoastaan kirjaston tiloissa. Jälkimmäisissä tapauksissa palvelun tarkoituksena ei edes ole niinkään tarjota rinnakkaista vaihtoehtoa perinteiselle painetulle materiaalille, vaan vain antaa asiakkaiden hypistellä laitteita ja tututella niiden käyttöön. Whitney (2011, 14-15) kertoo tapauksesta, jossa laitteiden muistiin ei ole tästä syystä ladattu kuin tekijänoikeusvapaita klassikoita.

Palmer (2011, 88) toteaa, että lukulaitteiden ylläpito voi olla henkilökunnalle työlästä puuhaa. Alati kiertävien laitteiden muistiin on jatkuvasti ladattava uutta aineistoa, niiden yleiskunto ja toimivuus on tarkastettava jokaisen palautuksen yhteydessä, ja kaikkien henkilökunnan jäsenten on opeteltava laitteen käyttö edes pintapuolisesti osatakseen neuvoa asiakkaita niiden käytössä ja yleisimmissä ongelmatilanteissa. Mutta vaivannäkö kannattaa, sillä parhaimmillaan

lukulaitteiden lainaamisesta voi kehittyä todella suosittu palvelu. Jo 2000-luvun alussa toteutettu varhainen e-kirjakokeilu tuotti parissa viikossa puolen vuoden mittaisen varausjonon (Gibbons, 2001, 74). Moyer ja Thiele (2012, 267) totesivat, että heidän kohdekirjastossaan laitteet päätyivät yleensä takaisin kiertoon jo muutaman tunnin sisällä edellisestä palautuksesta. Asiakkaat ovat osanneet myös kohdella kirjaston arvokasta omaisuutta varsin hyvin, sillä Gibbonsin (2001) tutkimuksessa kaikki laitteet selvisivät kokeilujaksosta ilman minkäänlaisia vaurioita. Moyer ja Thielekin (2012) totesivat, että heidän tutkimassaan kirjastossa hävikiksi on kahden vuoden ajanjaksolla jouduttu kirjaamaan 17 hankitusta laitteesta vain kaksi.

Verkossa tarjottavaan kokoelmaan verrattuna lukulaitteiden lainaaminen tuo kirjastolle huomattavan edun aineistonvalinnassa, kuten Moyer ja Thiele (2012, 268) huomauttavat. Verkkopalvelua käytettäessä kirjastossa on tarjolla vain nimekkeitä, joihin levittäjä tai kirjasto itse on onnistunut neuvottelemaan oikeudet. Omat lukulaitteet puolestaan mahdollistavat nimekkeiden hankkimisen myös normaaleista verkkokirjakaupoista. Lukulaitelainat ovat siis yksi tapa lievittää riittämättömästä verkkokirjatarjonnasta aiheutuvia valituksia, kun kirjastolla on mahdollisuus asioida samoilla markkinoilla kuin yksityiskäyttäjätkin. Toisaalta Landoni ja Hanlon (2007) sekä Druda (2012, 150-151) kuvailevat tapauksia, joissa vastaanotto on ollut nihkeää, kun kirjaston järjestämissä lukupiireissä on yritetty korvata painetut niteet e-kirjoilla. Landoni ja Hanlon (2007, 606) tosin pitivät mahdollisena, että laitteita kokeiltiin väärällä kohderyhmällä tai joukkoon päätyneiden äänekkäiden vastustajien ja heidän aiheuttamansa ryhmäpaineen johdosta muidenkin arvioista muodostui aiottua kriittisempiä.

Vaikka e-kirjojen tarjoaminen levityspalvelun avustuksella on ainakin toistaiseksi selvästi yleisin tapa toteuttaa e-kirjojen hankinta ja saataville asettelu yleisissä kirjastoissa, lukulaitteiden lainaaminen tarjoaa kirjastoille harkinnan arvoisen vaihtoehdon. Tapa saattaa olla kirjastossa työskentelevien kannalta selvästi työläämpi toteuttaa kuin kolmanteen osapuoleen luottaminen, mutta olemassa olevat vähäiset lukulaitelainoja koskevat tutkimustulokset vihjaavat niiden olevan kuitenkin varsin palkitsevia.

8. E-kirjat kirjastojen asiakkaiden näkökulmasta

Kaikkiin kirjastojen tarjoamiin materiaaleihin suhteutettuna e-kirjoja käytetään edelleen varsin vähän. Aiemmin mainitun mukaisesti niiden osuus on vain noin 1-5% kaikesta kirjastojen lainaamasta materiaalista. Tähän lukuun löytyy kuitenkin varsin luonteva selitys. Keskimääräisen e-kirjakokoelman koko on noin 10 000 nimekettä, mikä on vain murto-osa kirjastojen kokonaiskokoelmien keskiarvosta. Jos tämä luku jaetaan esimerkiksi Reidin (2012) ilmoittamalla amerikkalaiskirjastojen kokonaiskokoelmien noin 300 000 nimekkeen keskiarvolla, paljastuu että e-kirjojen osuus kirjastokokoelmista on noin 3%. Tämä luku on täysin linjassa käyttöasteen kanssa. Australiassa APLA (2014, 2) toteaa e-kirjojen muodostavan n. 5-6% kirjastojen kokoelmista. Tätä havaintoa tukee myös Grayn ja Copelandin (2012) tutkimus, jossa huomattiin yksittäisen kirjaston e-kirjanimekkeiden lainauksen olevan suunnilleen yhtä aktiivista kuin vastaavien painettujen teosten - ja joskus jopa aktiivisempää, varsinkin uutuuskien osalta.

Silti monissa kirjastoissa toivotaan e-kirjakokoelmille lisää käyttäjiä. Kokoelmia pyritäänkin mainostamaan ahkerasti, että asiakkaat löytäisivät ne (esim. Buczynski, 2010, 17-18; Druda, 2012, 149-150; Zickuhr et al., 2012, 49-50). Eräs varsin yksinkertainen selitys e-kirjojen alhaiselle käyttöasteelle onkin se, etteivät asiakkaat yksinkertaisesti tiedä, että kirjastosta voi lainata e-kirjoja. Duncanin (2011, 190) kysellessä asiaa yhden australialaiskirjaston asiakaskunnalta, selvisi että n. 62% heistä ei ollut tietoisia kirjaston e-kirjakokoelmasta noin vuosi sen käyttöönoton jälkeen. Zickuhrin ja kumppaneiden (2012, 5) tutkimus paljastaa samansuuntaisia lukuja, sillä heidän mukaansa noin 58% amerikkalaiskirjastojen asiakkaista ei ollut tietoinen kirjastojen e-kirjakokoelmista. Rossin (2013, 21) tutkimat uusiseelantilaiskirjaston asiakkaat olivat tästä mahdollisuudesta hieman paremmin perillä, sillä heistä vain noin 30% ilmaisi tietämättömyytensä.

Sähköisten aineistojen erikoisluonteesta johtuen on tosin muistettava, ettei niiden potentiaaliseksi käyttäjäkunnaksi voi laskea kaikkia kirjaston palvelemalla alueella asuvia. Siinä missä painetun kirjan lukemiseen ihminen tarvitsee vain toimivan näkökyvyn, e-kirjan lukemiseksi täytyy

omistaa tehtävään soveltuva laite. Yhdysvalloissa vähintään viidennes aikuisväestöstä omisti joko e-readerin tai tabletin, ja 29% heistä on sanonut lukeneensa e-kirjan vuoden 2011 aikana (Rainie et al., 2012, 30-31; 40). Potentiaalista käyttäjäkuntaa näyttäisi siis olevan, varsinkin kun aktiivisesti e-kirjoja lukevien joukossa on paljon henkilöitä, jotka hankkivat lukemisen muualta kuin kirjastosta. Zickuhrin ja kumppaneiden (2012, 24) tutkimuksessa peräti 75% vastaajista ilmoitti etsivänsä haluamaansa e-kirjaa ensimmäiseksi jonkin verkkokirjakaupan sivustolta. Paikallisen kirjaston tietokannasta etsintänsä aloitti vain 12% kysymykseen vastanneista. Duncanin (2011, 187) kyselyyn vastanneista, e-kirjoja lukevista australialaiskirjaston asiakkaista jonkin verran suurempi osuus, noin neljännes, ilmoitti hankkivansa e-kirjansa pääasiallisesti kirjastosta, loppujen vastausten jakautuessa pääosin eri verkkokauppojen kesken.

Vaikka kirjastojen e-kirjakokoelmat eivät välttämättä olekaan vielä niin suosittuja kuin palveluihin panostaneet ovat mahdollisesti toivoneet, monissa kirjoituksissa (esim. Platt, 2011; Druda, 2012; Zickuhr et al., 2012; Library Journal, 2014) todetaan kuitenkin niiden saaneen kirjastojen asiakkaiden keskuudessa pääosin hyvän vastaanoton, ja niille on ehtinyt kehittyä oma, vakaa käyttäjäkuntansa. Tästä huolimatta tutkimuksista on mahdollista havaita myös selkeitä, useammassa kuin yhdessä tekstissä toistuvia kritiikin kohteita.

Varsin yleinen tutkimuksissa (esim. Platt, 2011; Zickuhr et al., 2012; Ross, 2013; APLA, 2014; Library Journal, 2014) esiintyvä harmituksen aihe on, että e-kirjakokoelmat ovat liian suppeita. Sähköisessä muodossa olevaa lukemista hakevat asiakkaat eivät innostu kokoelmista, koska joutuvat toistuvasti pettymään etsiessään suosittuja nimekkeitä kirjaston tarjonnasta. Zickuhr ja kumppanit (2012, 61-62) toteavat ongelman olevan henkilökunnan kannalta varsin turhauttava, koska tilanne ei yleensä niinkään johdu kirjaston itsensä valmiudesta hankkia teosta kuin kustantajan päätöksestä olla tarjoamatta sitä levityspalvelun välityksellä.

Toinen kokoelmien rajallisuuteen liittyvä ongelma kiusaa kirjastoja erityisesti Yhdysvaltain ulkopuolella: kansallisten tekijöiden kirjoittamien teosten puute. Amerikkalaisia kirjailijoita levityspalvelujen tarjonnasta kyllä löytyy, mutta muualta kotoisin olevien tekstit ovat harvinaisempia. Tämä näyttää pitävän paikkansa

myös maissa, joissa kirjailijat kirjoittavat teoksensa englanniksi. Paikallisten kirjoittajien tuotoksia on kyselty niin Kanadassa (Whitney, 2011, 11), Isossa-Britanniassa (McKnight & Dearnley, 2003, 241), Australiassa (APLA, 2014, 2 ; 4) kuin Uudessa-Seelannissakin (Ross, 2013, 23). Lukuunottamatta McKnightin ja Dearnleyn tutkimusta esimerkit ovat 2010-luvulta, mikä kertoo Yhdysvaltain e-kirjamarkkinoiden olevan melkoisesti muuta maailmaa edellä.

Huolimatta siitä, että e-kirjoihin liittyvät käyttörajoitukset ovat karua todellisuutta, jonka kirjastoissa työskentelevät ovat oppineet ainakin toistaiseksi hyväksymään, asiakkaat eivät aina ehtoja yhtä hyvin ymmärrä. Zickuhrin ja kumppaneiden (2012, 59) mukaan digitaalisten kopioiden rajallinen määrä on yksi yleisimpiä henkilökunnalle ilmaistuja ihmetysten kohteita. Henkilökuntaa e-kirjojen jonottamiseen kohdistettu arvostelu voi turhauttaa, sillä asiakkaat eivät aina ymmärrä kyseen olevan käyttöehdoista, joista päättäminen ei ole kirjaston vaikutusvallassa. Jos asiakkaat haluavat välittämisen sijasta auttaa kirjastoja lahjoittamalla näille teoskopioita, sekään ei heidän harmikseen onnistu (Zickuhr et al., 2012, 59). Kirjasto voi koska tahansa ottaa vastaa painetun niteen ja tehdä tarvittavat merkinnät tietokantaansa, mutta verkkokirjakaupasta hankitun digitaalisen teoskopion lisääminen levityspalvelun tarjontaan on huomattavasti hankalampi ellei mahdoton prosessi, koska käyttöehdot ovat myös tältä osin tiukasti rajattuja.

E-kirjoihin liittyvistä laina-ajoista asiakkaat eivät juurikaan valita (esim. Zickuhr et al., 2012, 51). Tämän voisi päätellä johtuvan siitä, että ne ovat yksi niitä harvoja asioita, joihin kirjastoilla on levityspalveluunkin turvautuessaan sananvaltaa. Joitakin asiakkaita voi kuitenkin harmittaa se, ettei e-kirjoissa ole uusintamahdollisuutta. Painetun kirjan voi lukea loppuun vaikka sakkojenkin uhalla, mutta e-kirjatiedosto lakkaa toimimasta juuri sillä hetkellä kun laina-aika menee umpeen. Tämän jälkeen varausjonossa voi mennä viikkoja, ellei kuukausia, ennen kuin teoksen saa uudelleen lainattua.

E-kirjoja lukevilla kirjaston asiakkailta näyttäisi myös olevan tiettyjä suosikkigenrejä ja aihepiirejä, joita käsitteleviä teoksia lainataan enemmän kuin muita. Kaunokirjallisuudesta uutuudet ja jännityskirjallisuus kiertävät Plattin (2011, 249), Zickuhrin ja kumppaneiden (2012, 12) sekä Library Journalin (2014, 50) kartoituksen

mukaan odotetusti hyvin, mutta erityisesti näissä kolmessa ja Rossin (2013, 26) tutkimuksessa huomion kiinnittää rakkausromaanien suosio. Myös Whitney (2011, 7) toteaa, että e-kirjana rakkausromaneja myydään seitsenkertaisesti painettuun verrattuna. Tietokirjoista huomiota kiinnittää erityisesti Palmerin (2011, 85) ja Library Journalin (2014, 53) noteeraama terveystiedon suosio, mihin liittyen Palmer mainitsee vielä erikseen seksuaaliasioihin liittyvät teokset. Vaikka McKnight ja Dearnley (2003, 241) spekuloiivat että e-kirjoista saattaisivat innostua tieteisromaanien ystävät, ja Whitney (2011, 7) toteaa scifiä ja fantasiaa myytävän sähköisessä muodossa kolme kertaa enemmän kuin painettuna, kirjastoissa lajityypin kysyntä on ainakin Library Journalin (2014, 53) selvityksen mukaan verrattain pientä. Se ei tutkimuksista tosin selviä, onko syynä oikeasti heikko kysyntä vaiko sittenkin vain lajityypin keho tarjonta levityspalveluiden kirjaluetelloissa.

Palmer (2011, 85) spekuloi, että syynä joidenkin lajityyppien suosiolle e-kirjalainauksissa on niiden hankkimiseen liittyvä yksityisyyden tarve. Harva haluaa vaeltaa kirjaston hyllyjen välissä seksuaalitietoutta tarjoava opas kainalossa, saatika kävellä sen kanssa lainaustiskille. Rossin (2013, 26) haastattelema kirjaston työntekijä huomauttaa, että samanlaista stigmaa voi liittyä myös rakkausromaneihin. Kyseinen henkilö käyttää asiaa havainnollistaakseen englanninkielistä slangi-ilmausta ”bodice ripper”, joka alun perin viittaa eroottista materiaalia sisältävään historialliseen romaaniin. Sen kanssa vastaavia merkityksiä kantava suomenkielinen käsite voisi olla vaikkapa harlekiinikirja, jolla voidaan puhekielessä viitata paitsi Harlequin-kustantamon julkaisuihin, niin myös ylipäätään halpahenkiseen romanttissävyyseen kioskikirjallisuuteen.

Platt (2011, 251) toteaa, että yleisintä aikaa jolloin e-kirjakokoelmaa selataan ovat sunnuntai- ja maanantai-illat ja yleisemminkin ne ajanjaksot, joina kirjaston fyysinen toimipiste on kiinni. Myös Rossin (2013, 30) tutkimuksen yhteydessä todettiin sama asia. Pitkät lomakaudet saavat asiakkaat käyttämään e-kirjakokoelmia, mikä tukee myös esimerkiksi Duncanin (2010) sekä Moyerin ja Thielen (2012) tutkimuksissa esiintynyttä väittämää, että e-kirjoja suositaan erityisesti matkustellessa. Selvästi havaittavia käyttöpiikkejä nähdään erityisesti joulunpyhinä, mikä todettiin Plattin (2011, 247), Zickuhrin ja kumppaneiden (2012, 47) sekä Rossin (2013, 30) kirjoituksissa.

Kaikissa kolmessa artikkelissa tarjottiin myös samaa selitystä: asiakkaat haluavat kokeilla joululahjaksi saamiaan lukemiseen soveltuvia laitteita.

9. Lopuksi

Koska artikkelissa esitellyn tutkimuksen toteutustapa ei ole empiirinen, sen sisältämän varsinaisen uuden tutkimustiedon määrä voidaan tulkita varsin vähäiseksi. Viitseliäs lukija voisi epäilemättä tehdä edempänä ja alla esiteltyt johtopäätökset vain käymällä läpi sen kokonaistekstiaineiston, josta artikkelissa esitetyt väittämät on koottu. Alun perin keräämälläni aineistolla on kuitenkin kokonaismittaa arviolta noin 1500 tekstiliuskan verran, josta ensin koostin 122-sivuisen pro gradu -tutkielman, ja sen jälkeen tämän n. 20-sivuisen artikkelin. Valitsemani menetelmän suurin arvo saattaakin olla siinä, kuinka paljon se säästää muiden aiheesta kiinnostuneiden arvokasta aikaa. Jos tarpeeksi moni tutkimuksen tuloksiin tutustuva katsoo sen olleen oman ajankäyttönsä tehokkuuden kannalta hyödyllinen, uskaltanen pitää työhön käyttämiäni tunteja vaivan arvoisina.

Kokonaisuutena e-kirjojen vastaanotto yleisissä kirjastoissa voidaan katsoa positiiviseksi. Vaikka sähköisissä kokoelmissa on usein parantamisen varaa, joskus paljonkin, tutkimukset osoittivat kirjastoissa työskentelevien olevan ongelmakohdista asiakkaiden kanssa paljolti samaa mieltä. Kirjastoissa harmitellaan vain sitä, että jotkin parannusehdotukset ovat sellaisia, joihin heidän omat mahdollisuutensa vaikuttaa ovat pienet.

Kirjastojen työntekijöille e-kirjoista on ollut sekä iloa että harmia. Kirjastoissa on tervehditty ilolla erityisesti sitä, että sähköiset aineistot vähentävät aivan perustason aineiston käsittelyyn liittyviä työtehtäviä, kuten lainaus, palautus ja hyllytys (Palmer, 2011, 89; Zickuhr et al, 2012, 44-45). Toisaalta asiakkaat eivät välttämättä aina pidä verkossa toimivia käyttöliittymiä kaikkein helppokäyttöisimpinä. Monissa tutkimuksissa (esim. Platt, 2011; Ross, 2013; Library Journal, 2014) todetaan, että kirjastojen palvelutiskeillä vietetään paljon aikaa selvitellen näiden järjestelmien käyttöön liittyviä ongelmia. Kirjastoissa saadaan varautua jopa siihen, että jotkin asiakkaat yrittävät tehdä henkilökunnasta laitteiden käyttöön liittyvän teknisen tukensa.

Apua ei kysytä vain kirjaston järjestelmien, vaan myös oman lukulaitteen käyttämisessä (Zickuhr et al, 2012, 47 ; 58).

Ennen e-kirjahankintojen tekemistä kirjaston kannattaa siis varmistaa, että henkilökunnan keskuudesta löytyy riittävästi asiaosaamista. Monelta taholta (esim. Felkner, 2012; Palmer, 2011) suositellaan aihepiirin hyvin hallitsevan työntekijän nimittämistä sähköisistä aineistoista vastaavaksi (tai asiantuntijan palkkaamista ulkopuolelta), mutta muidenkin olisi hyvä hallita uuden järjestelmän käyttäminen edes hieman perusteita syvällisemmin. Vaikka varsinkin alkuun voi olla mahdollista ohjata kaikki e-kirjoihin liittyvät tiedustelut e-aineistovastaavalle kokoelmien ollessa pieniä ja käytön vähäistä, e-kirjoja koskevat kysymykset voivat yllättää henkilökuntaan kuuluvista kenet tahansa.

Yleisen kirjaston tulevaisuudesta on esitetty monia näkemyksiä. Hernon ja Matthews (2013, 159-161) maalasivat kuvaa kirjastorakennuksesta, jossa valtaosa aineistosta on sähköisenä, ja aiemmin metreittäin painettuja kirjoja sisältävät hyllyt ovat saaneet tehdä tilaa oleilualueina toimiville nojatuolirykelmille ja multimedianurkkauksille.

E-kirja on monissa tulevaisuusskenaarioissa enemmän tai vähemmän läsnä. Jopa niin vahvasti, että e-kirjan asemaan liittyvän pohdiskelun sijasta voisikin olla melkein kiinnostavampaa kysyä, onko sellaisella kirjastolla tulevaisuutta, jonka tarjonnassa e-kirjat ovat olematon tai marginaaliseksi syrjäytetty sisältömuoto?

Ehkä hieman yllättävästi, vastaus on kyllä. Puhtaasti sähköistä kirjastoa lukuunottamatta painetut kirjat ovat villeimmissäkin tulevaisuusvisioissa edelleen selkeästi saatavilla oleva sisältömuoto, joskin niiden näkyvyys on joissakin skenaarioissa saattanut jonkin verran supistua. Vaikka käytännössä kaikissa tätä tutkimusta varten läpi käydyissä kirjoituksissa e-kirjan läsnäoloa yleisissä kirjastoissa pidettiin luonnollisena asiana, hyvin harvoissa oltiin valmiita tuomitsemaan kirjastoja sähköisten aineistojen puutteen takia. Buczynski (2010, 18-19) tosin varoitteli kirjastoja ”vanhojen kirjojen” tarjoamiseen jämähtämisestä, mutta hänkin tunnisti ne painettujen niteiden tarjoamat edut, joiden kanssa e-kirja ei pysty kilpailemaan. Sähköistä sisältömuotoa karttavat kirjastot voivat tulevaisuudessa saada hieman yksipuolisen maineen, mutta asiakkaita niilläkin voi silti odottaa riittävän. E-kirjan voi sanoa olevan kirjastoille palvelu- vaan ei välttämättömyyskysymys.

Jos e-kirjan yhteydessä haluaa esittäytyä skeptikkona, ajatukset kannattaa kohdistaa palvelun käytännön toteutukseen. On varsin totta, että ainakin nykyisistä ehdoista, joilla kirjastot saavat e-kirjoja tarjota, löytyy paljonkin korjaamisen varaa. Itse sisältömuodossa sinänsä ei kuitenkaan ole mitään pelättävää. Joitakin ”perinteiseen” kirjastonhoitoon keskittyneen koulutuksen saaneita saattaa toki huolettaa tarpeettomaksi muuttuminen, jos he eivät voi kehua osaavansa esimerkiksi palvelinylläpidon hienouksia. Kannattaa kuitenkin muistaa, että e-kirjatkin luetteloidaan kirjoiksi. Niiden järjestyksessä pitämiseksi ja esille saattamiseksi tarvitaan tulevaisuudessakin ennen kaikkea niitä taitoja, joita kirjastoalalle koulututtuneet ovat saaneet jo satojen vuosien ajan.

Yksi asia on kuitenkin enemmän kuin selvää. Siinä missä kirjastoissa 2000-luvun alussa tehdyt e-kirjojen käyttökokeilut jäivät nimenomaan vain kokeiluiksi, nyt sisältömuoto on tullut yleisiin kirjastoihin jäädäkseen. Ainutkaan kirjasto, joka e-kirjat on jo ehtinyt kokoelmiinsa ottaa, ei edes vihjaa harkitsevansa niistä luopumista.

Hyväksytty julkaistavaksi 15.6.2015.

Lähteet

- Ahlgren, T. (2014). Tilastoverailu yleisten kirjastojen toiminnasta vuosina 2012-2013. Opetus- ja kulttuuriministeriö.
Luettu 10.11.2014 osoitteesta http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Kirjastot/tilastot/liitteet/vertailu_2012_13.pdf
- APLA (2014). Comparison of eBooks and eLending in Australian public libraries 2013 v 2014. Australian Public Library Alliance.
- Blummer, B. (2006). E-books revisited: The adoption of electronic books by special, academic, and public libraries. *Internet Reference Services Quarterly*, 11(2), 1-13.
- Buczynski, J. (2010). Library ebooks: Some can't find them, others find them and don't know what they are. *Internet Reference Services Quarterly*, 15(1), 11-19.
- CILIP (2014). Ebook acquisition and lending in public libraries. Briefing paper, ver. 4. October 2014. Chartered Institute of Library and Information Professionals.
- Dearnley, J., McKnight, C. & Morris, A. (2004). Electronic book usage in public libraries: A study of user and staff reactions to a PDA-based collection. *Journal of Librarianship and Information Science*, 36(4), 175-182.
- Druda, E. (2012). Marketing e-books in a public library - Half Hollow Hills Community Library. Teoksessa Kaplan, R. *Building and managing e-book collections - A how-to-do-it manual for librarians*. Chicago: American Library Association. 147-152.
- Duncan, R. (2010). Ebooks and beyond: The challenge for public libraries. *Aplis*, 23(2), 44-55.
- Duncan, R. (2011). Ebooks and beyond: Update on a survey of library users. *Aplis*, 24(4), 182-193.
- Felkner, R. (2012). E-books in public libraries. Teoksessa Kaplan, R. *Building and managing e-book collections - A how-to-do-it manual for librarians*. Chicago: American Library Association. 37-50.
- Genco, B. (2009). It's been geometric! Documenting the growth and acceptance of eBooks in America's urban public libraries. *World Library and Information Congress: 75th IFLA General Conference and Council*. 23-27 August, 2009. Milan, Italy.
- Gibbons, S. (2001). Ebooks: Some concerns and surprises. *Libraries and the Academy*, 1(1), 71-75.
- Gray, D. & Copeland, A. (2012). E-book versus print. A per-title cost and use comparison of a public library's popular titles. *Reference & User Services Quarterly*, 51(4), 334-339.
- Hernon, P. & Matthews, J. (2013). Reflecting on the future of academic and public libraries. Chicago: American Library Association.
- Hill, H. & Bossaller, J. (2012). Public library use of free e-resources. *Journal of Librarianship and Information Science*, 45(2), 103-112.
- Kallio, T. (2006). Laadullinen review-tutkimus metodina ja yhteiskuntatieteellisenä lähestymistapana. *Hallinnon tutkimus*, 13(2), 18-28.
- Kansalliskirjasto (2013). Raportti FinELib-konsortion toiminnasta vuonna 2012 - FinELib - paras e-aineistojen saatavuus Suomelle. Helsinki: Kansalliskirjasto. Kansallinen elektroninen kirjasto, FinELib. Huhtikuu 2013.
- Korkeila, S. (2007). E-kirjat kirjastojen kokoelmissa - uuden aineistotyypin diffuusio suomalaisissa kirjastoissa. Tampere: Tampereen yliopisto. Informaatiotutkimuksen pro gradu -tutkielma. Luettu 21.5.2015 osoitteesta <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/78353/gradu02080.pdf?sequence=1>

- Laiho, O. (2015). Julkista palvelua suoraan töpselistä - e-kirjat osana yleisten kirjastojen kokoelmia. Tampere: Tampereen yliopisto. Informaatiotutkimuksen ja interaktiivisen median pro gradu -tutkielma. Luettu 19.5.2015 osoitteesta <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/96812/GRADU-1426777658.pdf?sequence=1>
- Landoni, M. & Hanlon, G. (2007). E-book reading groups: interacting with e-books in public libraries. *The Electronic Library*. 25(5), 599-612.
- Library Journal (2014). Ebook usage in U.S. public libraries, fifth annual survey.
- McKnight, C. & Dearnley, J. (2003). Electronic book use in a public library. *Journal of Librarianship and Information Science*. 35(4), 235-242.
- Moyer, J. & Thiele, J. (2012). E-books and readers in public libraries: literature review and case study. *New Library World*. 113(5/6), 262-269.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö (2015). Suomen yleisten kirjastojen vuositilastot 2014. Luettu 13.6.2015 osoitteesta http://tilastot.kirjastot.fi/LibraryStatistics/File/YearlyReport_Y2014N2.xls?AreaTypeKey=Y2014N2&CultureId=fi-FI
- Palmer, M. (2011). E-books for public libraries. Teoksessa Price, K & Havergal, V. E-books in libraries - a practical guide. London: Facet Publishing. 71-92.
- Platt, C. (2011). Popular e-content at the New York Public Library: Successes and challenges. *Pub Res Q*. 27, 247-253.
- Rainie, L., Zickuhr, K., Purcell, K., Madden, M. & Brenner J. (2012). The rise of e-reading. Pew Research Center's Internet & American Life Project. Luettu 21.5.2015 osoitteesta <http://libraries.pewinternet.org/2012/04/04/the-rise-of-e-reading/>
- Reid, I. (2012). The public library data service 2012 statistical report: Characteristics and trends. Public Library Online, November/December 2012. Luettu 17.11.2014 osoitteesta <http://publiclibrariesonline.org/2012/12/the-public-library-data-service-2012-statistical-report-characteristics-and-trends/>
- Rogers, E.M. (1983). Diffusion of innovations. 3rd. ed. New York: Free Press.
- Roncevic, M. (2013). E-book platforms for libraries. Library Technology Reports. alatechsource.org. April 2013. 5-9.
- Ross, N. (2013). The Use and ease of access of ebooks in public libraries. Victoria University of Wellington. School of Information Management. Luettu 23.5.2015 osoitteesta <http://researcharchive.vuw.ac.nz/xmlui/bitstream/handle/10063/3099/thesis.pdf?sequence=1>
- Sendze, M. & Van Court, L. (2013). Own your own eBook lending service. infoday.com, September 2013. 16-21.
- Thorne, S. (2008). Meta-Synthesis. Teoksessa Given, L. The SAGE encyclopedia of qualitative research methods. Thousand Oaks: SAGE Publications. 511-514.
- Whitney, P. (2011). Ebooks and Public Lending Right in Canada. Report to the Public Lending Right Commission. Luettu 23.5.2015 osoitteesta <http://www.plr.ca/PLR/documents/FinalreportinEnglish.pdf>
- Zickuhr, K., Rainie, L., Purcell, K., Madden, M. & Brenner, J. (2012). Libraries, patrons, and e-books. Pew Research Center's Internet & American Life Project. Luettu 23.5.2015 osoitteesta http://libraries.pewinternet.org/files/legacy-pdf/PIP_Libraries_and_Ebook_Patrons%206.22.12.pdf